

NASILJE KAO ODGOVOR: SOCIJALNE I PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE KRIZE¹

dr Leposava Kron
dr Olivera Pavićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

dr Biljana Simeunović-Patić
docent Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu

Tekst predstavlja multidimenzionalnu analizu nasilja adolescenata ili mlađih muškaraca koje se u više slučajeva manifestovalo kao propratni element nedavnih političkih demonstracija i okupljanja u Beogradu. Pored razmatranja efekata društvene i ekonomske krize kumulativnog karaktera koja iz različitih razloga pogađa srpsko društvo poslednjih nekoliko dekada, u ovom radu se traga i za nekim drugim socijalnim i psihološkim determinantama eskalacije nasilja. Nasilje se razmatra i kao posledica nekih novih procesa, pre svega uticaja neoliberalne ekonomske globalizacije koji generišu krizu identiteta i maskuliniteta i reaktivno nasilje. Autori analiziraju moguće načine na koje se kriminalizacija društvenih antagonizama i okretanje nedemokratskim opcijama kroz muško nasilje javljaju kao reakcije na frustraciju.

KLJUČNE REČI: nasilje / psihološki faktori / kriza / frustracije / maskulinitet / identitet / demokratija

1. AGRESIVNOST I NASILJE: UVODNI DISKURS

Represija agresivnih impulsa tokom vekova stvorila je kolektivnu civilizacijsku svest koja se intenzivno protivi nasilju. U kriminologiji i konvergentnim disciplinama već više decenija postoji veliko interesovanje istraživača za proučavanje fenomenologije, etiologije i eventualne prevencije interpersonalnog nasilja. Danas postoji impozantan broj

---

¹ Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

konkurentnih psiholoških teorija violentnog ponašanja, užeg i šireg obima koje pretenduju da objasne poreklo i strukturu čovekove agresivnosti, uzroke i faktore nasilja, različitu stopu violentnog kriminala u različitim tipovima populacije, konkretne vrste nasilja kao i individualne razlike među učiniocima nasilja i ono što je jedinstveno, idiosinkratično i čini specifičnu, ličnu motivaciju pojedinca (Bloom & Dess, 2003; Cassel & Bernstein, 2006, Danto, 1982; Ferracuti, 1961; Lunde, 1976; Mcguire, 2004). Misaoni okviri iz kojih ove teorije potiču različiti su kao i njihove eksplanatorne i prediktivne moći i implikacije važne za prevenciju i socijalnu profilaksu.

Problemi čovekove agresivnosti kao i činilaca koji sprečavaju ljudski rod da se ponaša konstruktivno i razborito danas su, kao teme od dalekosežnog teorijskog i praktičnog značaja, u žiži interesovanja mnogih antropoloških nauka. Savremeno interesovanje naučnika za pitanja prirode i uzroka agresivnosti nesumnjivo veoma mnogo duguje izazovnoj i inspirativnoj Freudovoj pretpostavci o egzistenciji *instikta smrti*. Činjenica je da sa izuzetkom nekih glodara, ni jednoj drugoj vrsti kičmenjaka nije svojstveno da ubija članove sopstvene vrste niti im pričinjava istinsko zadovoljstvo da nanosi bol članovima vrste kojoj i sama pripada. Sudeći po tome, čini se da je čovek "najokrutnija i najnemilosrdnija vrsta koja je ikada živela na ovoj planeti" (Stor, 1989: 7). Na taj sumoran zaključak navodi nas, pre svega, fakt da su surove pobude koje navode na ekstremno nasilje, ubistva, zlostavljanje, ratove i tiranije svojstvene upravo i samo čoveku.

Iako je Freudovo učenje o *Tanatosu* (Freud, 1920) podvrgnuto žestokim logičko-metodološkim i empirijskim kritikama, uticaj koji je ono izvršilo na buduće istraživače agresivnosti je toliko snažan, a njegov doprinos razumevanju ljudske prirode tako dragocen da se, i pored činjenice da je u metodološkom smislu "netestabilan" i *stricto sensu* nepodložan eksperimentalnom proveravanju, pojam *instikta smrti* ne može prenebregnuti. Prema Freudovom shvatanju, agresija u odnosu na spoljnji svet uopšte, kao i u odnosu na partikularne ljude posebno, u krajnjoj liniji nastaje kao posledica toga što dejstvo razornog nagona smrti sprečava ispoljavanje erotskog nagona, libida, kao i nagona za samoodržanjem i stvaranjem. Freud je bio uveren da svako živo biće na neki način nagonski teži smrti koja predstavlja stanje u kojem se organizam potpuno oslobađa napetosti, stanje konačne regresije pre ranog detinjstva i pre traume rođenja, stanje koje je u apsolutnom smislu početno, najranije od svih i koje prethodi i samom životu. "Bilo bi u suprotnosti sa zaštitnom prirodom nagona kada bi cilj života bio za sada još nedostižno stanje. To je pre neki prapočetak, od kojeg se živo biće odavno udaljilo, a kome se vraća raznim zaobilaznim putanjama razvoja. Ako prihvatimo da bez izuzetka važi da sve što živi umire usled uzroka koji su u njemu samom i vraća se u neorgansko stanje, onda samo možemo da konstatujemo da je 'cilj celokupnog života smrt' i obrnuto 'neživo stanje prethodilo je živom'" (Freud, 1920: 47). Za Lorenza, takođe, čovekova agresivnost ima svoj nagonski izvor: postoji stalno nagomilavanje instinktivne agresivne energije koja se periodično prazni. Ukoliko nedostaju draži koje će izazvati pražnjenje, čovek sam traži i

stvara situacije pogodne za pražnjenje agresivne energije. Savremeni čovek, smatra Lorenz (1970: 173) pati zbog nedovoljnog pražnjenja agresivnosti. Prema frustraciono-agresionoj hipotezi Millera i Dollarda čovek nije po prirodi agresivan, već se agresivna reakcija kod njega javlja kao posledica frustracije.

Bihejvioralni teoretičari agresivnost smatraju posledicom pogrešnog učenja. Bandura i Huston (Bandura & Huston, 1961) su pokazali da se deca ponašaju neprijateljski pod uticajem posmatranja agresivnih akcija odraslih. Berkowitz (Berkowitz, 1962: 312) ističe da se agresivnost javlja kao odgovor na zanemarivanje, odbacivanje i surovo ponašanje roditelja. Dete koje ima iskustvo "pogrešnog" učenja nije spremno da usvoji moralne norme tako jednostavno, niti su njegove ego-kontrole dovoljno snažne da se suoče sa frustracijama. Umesto toga, ono imitira agresivno ponašanje roditelja razvijajući "agresivne navike" i stav nepoverenja prema drugim ljudima što predstavlja i stalni izvor novih frustracija.

Eric Berne (Berne, 1961) je isticao važnost ranog roditeljskog uticaja i "programiranja" u formativnom periodu koje predstavlja osnovu za zdrav i srećan život; ono je neophodno i značajno za dete iz više razloga. Prvo, postupci deteta dobijaju određenu svrhu, jer većinu stvari koje sasvim malo dete (ispod pete godine) čini, a nisu izvor njegovog direktnog zadovoljstva, čini za ljubav svojih roditelja. To bi odgovaralo onome što je Skinner opisao pod nazivom *sekundarno potkrepljenje*. Ljubav roditelja, kao sekundarni potkrepljivač, postaje vrlo značajan faktor u kontroli ponašanja deteta; zatim, detetu se na taj način pokazuje kako može da strukturira vreme na način koji je istovremeno prihvatljiv za roditelje. I konačno, roditelji uče dete onome što već spada u njihovo iskustvo kako bi ga zaštitili i predupredili njegovu učenje na sopstvenim greškama. U svakom slučaju, u scenariju, pozorišnom i životnom, postoje oni koji pobeđuju i oni koji gube. Ako roditelji imaju "program" za gubljenje, velika je verovatnoća da će ga preneti svom potomstvu.

Nasilje se u individualnom i društvenom životu ljudi ispoljava u različitim oblicima - ono može biti individualno ili kolektivno, institucionalno, običajno, psihopatološko, rodno, ali ono što je u svim tim varijetetima zajedničko jeste složenost uslovljena postojećim strukturama moći i dominacije.

Često se i u laičkim interpretacijama može naći konstatacija da je nasilje izraz nemoći. Ta, *prima facie* paradoksalna procena, pokazala se generalno tačnom i istovremeno predstavlja tvrdnju da moć i nasilje nisu ekvivalentni, kao i da je rastuće ispoljavanje nasilja korelisano sa opadanjem moći.²

Nasilje se može posmatrati i kao reakcija na stanje ugroženosti, straha, bespomoćnosti i revolta koji je izazavan tim stanjem. U tom smislu je važno sagledati fenomen nasilja u društvenoj ravni, utvrditi amplitude i karakter njegovog ispoljavanja i demistifikovati njegov simbolički značaj u cilju

---

² "Politički govoreći, nedovoljno je reći da moć i nasilje nisu isto. Moć i nasilje su suprotnosti; tamo gde jedno vlada, drugo je odsutno. Nasilje se javlja tamo gde je moć ugrožena, ali ako je prepušteno sopstvenom toku ono će dovesti do toga da moć iščezne. Ovo implicira da nije ispravno misliti da je nenasilje suprotnost nasilju; govoriti o nenasilnoj moći je, u stvari izlišno" (Arent, 2002: 70).

pronalaženja pristupa i strategija kadrih da se suprotstave nasilju kao društvenom fenomenu. Taj zadatak zahteva široku i preciznu analizu usmerenu na prepoznavanje onih elemenata društvenih procesa, struktura i odnosa koji se pojavljuju kao potencijalni uzrok nasilja. Značaj analitičkog pristupa povezan je sa kreiranjem osmišljenih politika i strategija koje su u stanju da menjaju uslove i okolnosti koje vode eskalaciji nasilja, posebno kada su akteri nasilja deca, adolescenti ili pripadnici generacije mladih. Identifikovanje uzroka koji dovode do manifestnog nasilja podrazumeva istraživanje socijalnih faktora, dešifrovanje latentnih i simboličkih elemenata koji pozivaju na nasilje, a inherentni su različitim društvenim i kulturnim diskursima. Krajnji cilj je definisanje preporuka za efikasnu društvenu intervenciju na različitim nivoima (obrazovna politika, politika zapošljavanja, kulturna politika) koje će preduprediti aktiviranje nasilja u razmerama kada ga više nije moguće kontrolisati. Pri tome, treba imati u vidu da poreklo i izvor nasilja nisu jednoznačni, da su dinamični i da akteri nasilja često menjaju društvene i ideološke uloge i pozicije.

Ono što prethodi i koincidira sa nasiljem kao socijalno-psihološkim fenomenom jeste stanje socijalne krize. Kriza se može odrediti i kao konfliktna situacija koja ima potencijal promene i ponekad se nasilje pojavljuje kao modus njenog razrešenja i mogući povratak u stabilno stanje. Međutim, kriza može postati permanentno stanje koje opstaje uz tinjajuća žarišta čije razrešenje nije izvesno jer ne postoji potencijal za korenite obrte, ali predstavlja generator stalne frustracije i izvor agresije i nasilja.

Danas postoje akumulirana saznanja o društvenim, ekonomskim i vrednosnim promenama koje su izazvane tranzicionom krizom u Srbiji. Tranzicioni procesi su u srpskom društvu doveli do eskalacije nasilja koje je u prethodnih dvadeset godina imalo različite kontekste (političko, nacionalističko, rodno), a imajući u vidu njegov intenzitet, u pojedinim periodima se čak argumentovano moglo govoriti o "kulturi nasilja" kao dominantnom društvenom obrascu. Devedesete godine prošlog veka su bile rasadnik različitih socijalno-patoloških pojava sa kojima se srpsko društvo i danas suočava, pri čemu je svaka od njih na neki način povezana sa nasiljem. Sada, kada uz ogromne muke tranzicioni proces nagoveštava nove društvene odnose, fenomen nasilja moguće je analizirati i iz nekih novih perspektiva.

2. POZNI KAPITALIZAM, NOVO TRŽIŠTE RADA I KRIZA IDENTITETA

Dve karakteristike poznog kapitalizma koje su u velikoj meri izmenile sudbinu ljudi odnose se na promene u sferi rada i sferi identiteta. Njihov uticaj se uveliko oseća u većini savremenih društava i držimo da nije bez značaja za sadašnja i buduća zbivanja u srpskom društvu. Da bi se još više približili fokusu našeg interesovanja, odnosno učestalom i intenziviranom ispoljavanju

nasilja muške omladine u Beogradu, primenićemo komparativnu analizu u ideji traganja za sličnostima u praksama razvijenih zapadnih društava.

Posledice promena u ekonomskoj bazi gradova, podeli rada i raspodeli dohotka povezani su sa izrazitim restrukturiranjem velikih urbanih tržišta rada. Najveće promene vezane su za ogromni rast sektora usluga,³ pad proizvodnih zanimanja, potražnju za visokoobrazovanim tehnološkim profesionalnim profilima, zahteve za disciplinovanom i poslušnom radnom snagom (posebno poželjno u uslužnim delatnostima). Istovremeno je prisutno povećanje broja nazaposlenih, porast broja privremeno zaposlenih, uz izrazito nesigurne pozicije zaposlenih na neodređeno vreme. Oni koje novo tržište rada stavlja u položaj "viška" u najvećoj meri su mlađi muškarci - pripadnici radničke klase. Prema istraživanjima sprovedenim u Velikoj Britaniji sve veći broj mladih ljudi ima smanjene mogućnosti za društvenu pokretljivost u poređenju sa svojim očevima, što je posebno izraženo kada su u pitanju generacije radničke omladine (Egerton & Savage, 2000). U prvi plan mnogobrojnih debata koje se vode u okviru socijalnih i obrazovnih politika izbijaju mladi muškarci sa lošim uspehom u školi jer oni najčešće postaju učesnici uličnih tuča, huligani, pijani "besprizorci" koji remete javni red, agresivni nasilnici opsednuti buntovničkim stilom - oni koji odbijaju da se skrse uz naporan rad (Sewell, 1997; Delamont, 2000; Griffin, 2000). Premda je uspostavljen određeni stereotip o njihovoj anti-društvenosti istraživanja su pokazala da problem sa gradskom muškom omladinom manifestuje izrazitu klasnu specifičnost. Dečaci iz srednje klase nastavljaju da ostvaruju relativno dobre uspehe u školi, dok najslabiji uspeh pokazuju dečaci iz radničke klase koji žive u urbanim sredinama. Putevi karijera koje determiniše neoliberalna obrazovna strategija ekstremnu štetu su nanele pre svega porodicama radničke klase. Sve lošije iskustvo u školama potiče, sa jedne strane, od nepoverenja prosvetnih vlasti, a sa druge strane, od nedostatka vremena i novca da se roditelji uključe u školske aktivnosti dece. Savremena mlađa populacija radničke klase je označena kao "mladi u riziku"; oni se smatraju društvenom grupom koju država teško kontroliše i koja ugrožava buduće državno uređenje jer odbija da vodi "primeran" život. Ovakav diskurs regulaciju i kontrolu nudi kao jedini odgovor (Kelly, 1999). Tako sagledan problem neprilagođenosti prenebregava realnu situaciju u kojoj su mladi ljudi, razapeti između činjenice da ne mogu, kao nekada njihovi roditelji, vlastitim naporima i uložnim trudom na radnom mestu da napreduju u većini poslova kao i da njihova socijalna mobilnost u najvećoj meri zavisi od mogućnosti da pohađanju tražene koledže koji su im nedostupni. Ova sumorna perspektiva dovodi do okretanja mladih ljudi

---

3 Nezaposleni nekvalifikovani muškarci, kako pokazuje studija Nicksona i Korczynskog (Nickson & Korczynski, 2009: 318) odbijaju poslove u okviru uslužne delatnosti jer takav rad traži sklonosti i sposobnosti koje su u suprotnosti sa habitusom muške radničke klase. Muškarci odbacuju "ženskost" koja dominira u uslužnim delatnostima i zanimanjima koja podrazumevaju visoku emocionalnost rada, jer se bore da upravljaju svojim emocijama i ostvare poštovanje u okviru svog rada, da ga sami organizuju i oslobode se stresa na uobičajen način - kroz viku, psovanje i smeh. Odbijanje interaktivnih uslužnih poslova, po mišljenju autora, ne znači da se radi o muškom omalovažavanju radnih mesta koje zauzimaju žene, već ih treba čitati kao odbrambenu reakciju na sve oblike estetizovane konzumersko uslužne ekonomije koja brendove ovih ljudi i njihovih veština proglašava za tehnološki višak.

kulturi mačizma. Oni više svoja očekivanja ne vezuju za stalan posao, već u različitim oblicima kriminala i nasilju vide način da ostvare osujećeni muški identitet. Psihološki izazov za nekvalifikovane mlade koji se suočavaju sa nemogućnošću da se zaposle u konkurenciji sa kvalifikovanim kandidatima u uslovima oskudice radnih mesta, skraćenim radnim vremenom i niskom cenom rada dovodi u pitanje njihovu sopsobnost da ostvare zahteve svoje muške uloge: da izdržavaju porodicu i pruže joj egzistencijalnu sigurnost⁴. Mada i u poznom kapitalizmu muškost ostaje dominantan princip društvenosti, njena funkcija, realizacija i spoljašnji izraz značajno su se izmenili. Ona je sada manifestna u transnacionalnom muškom biznisu kojim rukovodi globalna elita, vrlo pokretljiva, okrenuta kosmopolitskom i potrošačkom stilu života u kome nema lojalnosti bilo čemu. Mladi ljudi koji nisu u prilici da prodaju znanje postaju periferni viškovi u redizajniranju života pobjednika novog kapitalizma (Lipman, 2004: 8).

Kada je reč o srednjoj klasi, ona se prividno pojavljuje kao društvena potpora privilegovanih elita, ali se dubljim uvidom u njeno realno stanje otkriva da je situacija drugačija. Stagnacija prihoda i rast troškova ukazuju na borbu srednje klase za ekonomski opstanak koja se odvija u uslovima rasta fiksnih troškova, plaćanja hipoteka, privatnih zdravstvenih osiguranja, transporta, brige o deci, školovanju i dr. Pripadnici ovog sloja gurnuti su u emotivni ambis, izgubili su mesto u društvenom pejzažu, kao i koherentni identitet što ih čini osujećenim, pa čak i bespomoćnim u pokušajima da poboljšaju svoj položaj. Globalizacija kao bogaćenje nekolicine na račun mnogih stvorila je hegemonističku vladajuću klasu (Robinson, 2004: 48) kao transnacionalnu menadžersku elitu sa središtem u centrima svetskog kapitalizma.

Narcistična kultura individualizma je istrgnuta iz konteksta javnog i kolektivnog interesa i pojavljuje se kao novi totalitarizam ličnog interesa koji je ravnodušan prema svemu što se nalazi izvan "personalnog narativa".⁵ Privatizovane lične slobode atomiziranog pojedinca su u velikoj meri rasterećene razmišljanja o etičkoj i političkoj odgovornosti, odstranjen je politički potencijal društvenih pokreta, a društvena briga i javna sfera su zamenjeni imperativima dobrog života. Dosledno sproveden diskurs neoliberalizma vidi slobodu kao neometano sticanje profita i slobodan izbor u potrošnji u kome se čuvari javnog interesa predstavljaju kao antidemokratski. Kada se ukrste agresivno odbacivanje društvenih aktera koji odbijaju da podrede potrebe društva tržištu i prilično niska etika neoliberalne ekonomske filozofije, posledica je uspostavljanje kulture cinizma, dosade i očaja. Poziv na individualizam je posebno

---

⁴ Bauman ističe da se dominantna arena života u poznom kapitalizmu gradi na zabavi i konzumerizmu koji je u suprotnosti sa protestantskom etikom rada i odricanja kao temelja muškog identiteta (Bauman, 1998).

⁵ Herman i Julia Schwendinger (1985) ukazuju da kapitalizam uniformno generiše ekonomski individualizam podstičući kompetitivnost. Ekonomski individualizam potiskuje socijalne interese iza ličnih i vodi razvijanju etičkih principa baziranih na indiferentnosti. Adolescenti u kapitalističkim društvima uče da stavljaju vlastite potrebe ispred potreba drugih, što ih rasterećuje nelagode i etičkih dilema vezanih za potencijalne žrtve i dopušta im da se usredsrede na maksimizovanje vlastitog interesa i dobiti od određenog ponašanja. Adolescentna supkultura je klasno određena – postoje potkulture mladih iz više, srednje, radničke i niže klase, a karakterišu ih specifične devijantne, odnosno delinkventne aktivnosti, pri čemu je udruživanje u ulične bande i ulično nasilje karakteristično za mlade iz nižih društvenih slojeva (prema: Williams III & McShane, 2004: 292-293).

nespremnim zatekao one koji su inače bili u nepovoljnom ili rizičnom statusu - mlade, siromašne i marginalizovane.

Jaz između poziva na individualizam i pozivanje na ličnu odgovornost kao osnovni uslov za meriokratski uspeh na tržištu koji preduzetnički projekat i zapošljavanje u novoj ekonomiji proglašava za moralnu obavezu (Brown & Hesketh, 2004: 232) i sa druge strane nerešivih, ali oštih klasnih, ekonomskih i društvenih ograničenja koje dovode pojedince do pozicije očajanja u izolaciji i samoći. Poruka o samopouzdanju kao vrhunskoj vrednosti, proglašava sve one kojima je potrebna pomoć države, zavisnim ili slabim socijalnim parazitima koji odlaze na dno, ustupajući mesto dinamičnijim članovima društva (Sennett, 1998: 139). Međutim, u ambijentu brutalnog cepanja socijalne solidarnosti radikalnom individualizmu pretila opasnost od samoukidanja.

Neravnopravna trka za društvene pozicije počinje veoma rano u životu pojedinca i institucionalizovana je već procesom obrazovanja, tom prvom selekcijom koja favorizuje životnu filozofiju uspeha baziranu na privilegijama. Mnogi mladi ljudi se isključuju ili samoisključuju u startu jer nemaju sredstava, a ni motiva za bolje obrazovanje i sticanje novih kompetitivnih znanja. U kasnijem životu pojedinca, utakmica će se odvijati u ambijentu društva rizika oštro determinisana kapricima nesigurnog i hazarderskog tržišta rada uz minimalnu socijalnu podršku.

Identitet izgrađen oko zabave i konzumerizma kod mlađih generacija izražen je u dominaciji kulture "petka uveče" koja učestvovanje u zabavi, izlaženju po klubovima i opsesivnom praćenju modnih trendova nudi i mobilise simisao, zadovoljstvo i identitet. Prema rečima Jean Twenge, narcistični individualizam u kombinaciji sa nametnutim zahtevima pop kulture koja kroz programe MTV-ja ili emisija kao što je Američki idol (*American Idol*) kreira nerealna očekivanja mladih i proizvodi generacije nezadovoljnih i apatičnih individua. Anksioznost i depresija pojedinaca i čitavih grupa su krajnji rezultati ovakvog stanja socijalne demotivisanosti. Sistem vrednosti koji stalno poručuje da je "najvažnije osećati se dobro" i da "možete da budete sve što želite" često se sudara sa realnošću koja pobija mogućnosti realizacije ovako postavljenih životnih načela. Narcistično orjentisani pripadnici mlađih generacija često vide ljude koji ih okružuju isključivo kao instrumente u ispunjavanju vlastitih potreba. Ukoliko se tako postavljen cilj ne postigne oni postaju veoma ljuti i agresivni, odbijajući mogućnost da se stvari ne odvijaju na način koji su zamislili. Tada se frustracija ispoljava kao demonstracija moći koja može da preraste u maligno nasilje. Kooperativnost, solidarnost, samokritičnost i sagledavanje sopstvenog interesa u interakciji sa interesima drugih ljudi povlače se pred radikalnim individualizmom mlađih generacija. Osujećenost u ostvarivanju tako osmišljenog životnog koncepta i snova o glamuroznom životu izaziva razočaranje, depresivnost i uznemirenost koji mogu voditi u cinizam, ali i nasilje.

3. PANDEMIJA NASILJA

Pandemija nasilja i kriminala u zemlji u kojoj živimo nije završena devedesetih, što se u okolnostima prolongirane krize nije ni moglo očekivati. Netolerancija, govor mržnje i agresivnost i dalje su sveprisutni, kako na političkoj sceni i medijima, tako i na javnim mestima i svakodnevnoj komunikaciji, čime se mogućnosti za imitaciju i identifikaciju mladih sa agresivnim odraslim ne smanjuju (Ćurčić, 2010).

Ono što je karakteristično za način života generacije koja je u bliskoj prošlosti ispoljila sklonost da ruši po ulicama Beograda i drugih gradova je i njihov novi način komunikacije koji uzima svoj danak, čak i u krvi (Kron, 2011). Mobilna telefonija, internet i društvene mreže omogućuju brzu i organizovanu razmenu informacija, a oni koji bi trebalo da ih vaspitavaju pa i kontrolišu - roditelji i nastavnici, često nemaju ni te veštine niti tu brzinu, tako da onaj ko ume da upotrebljava ta sredstva može efikasno da kontroliše i utiče na stavove, vrednosti, pa i emocije te generacije putem organizovanja koje ne zahteva ni fizičko prisustvo, ni pripreme, niti mnogo vremena: ponekad je dovoljno samo napraviti akcioni plan i formirati fejsbuk grupu. Ta pripadanost grupama sa viškom strasti je idealno utočište za one koji su nesigurni u sebe, koji se ne osećaju dovoljno vrednim i prihvaćenim, kojima je jednostavnije ako su deo neke "ekipe", odnosno grupe čiji identitet preuzimaju i poistovećuju sa vlastitim. Adolescentnoj populaciji je na taj način lako ugraditi pogrešan sistem vrednosti budući da pripadanje takvim grupama ne zahteva nikakav napor, naročito ne intelektualni, a njihova socijalna dobit je osećanje grupne pripadnosti i prihvaćenosti.

Mržnja kao izrazito negativna i razorna emocija uglavnom je nešto što je stvar individue, njenog trenutnog ili trajnog psihološkog stanja, aktuelne motivacije, životnih okolnosti, temperamenta i strukture karaktera. Međutim, pod nekim specijalnim okolnostima, kad se zabrana nasilja sruši, iracionalna mržnja koja može biti vrlo "zapaljiva" može se "omasoviti" i dalje prenositi mehanizmima socijalne infekcije. Negativna osećanja su najčešće psihološki "zarazna" i ekstremno "zapaljiva". Adolescenti su "ranjiva" populacija na koju se lako utiče i kojom se može jednostavno manipulirati radi određenih političkih ciljeva, kao i zamišljenih ili stvarnih interesa neke grupe koja je u poziciji moći da tu manipulaciju organizovano sprovede nad ciljnom grupom. U istoriji se to, globalno posmatrano, nebrojeno puta ponovilo. Kad bi neka politička opcija namerila da ukaže na "narodno nezadovoljstvo", često bi se najjednostavnijim činilo izvesti adolescente na ulicu i dati im gotove parole, formule i matrice i prikazati to kao stav građana prema nekom problemu.

Nezadovoljstvo i frustracije se kanališu na razne načine; onda kada je u igri i nečiji važan interes ili težnja ka moći, ili pak neka lična ili kolektivna vendeta, stvari mogu otići predaleko u pravcu nasilja. Tako motivisano

nasilje može da generiše novo nasilje i začeti začarani krug nasilja iz kojeg se jako teško izlazi.

Kako je jednom davno anegdotski zapisao jedan istoričar, svet na Balkanu nije ni u čemu istrajan, pa tako nije ni u mržnji. Ponekad takmičenje nemoćnih i zavist koja uz to ide često dobija nepotreban oblik mržnje i to, sva je prilika, jeste specifikum Balkana. U društvima koja su vekovima dobro organizovana, surevnjivost se kanališe na socijalno poželjan način tako što se favorizuje viteško takmičenje u plemenitim, intelektualnim ili socijalnim veštinama, po strogo definisanim pravilima i kodeksom ponašanja. Ljudski je želiti da se bude bolji, uspešniji, obrazovaniji, talentovaniji, lepši, bogatiji ili šta god da se definiše kao životna vrednost pojedinca - od nekog drugog pojedinca ili grupe. To je u redu dok se poštuje fer plej u toj široko rasprostranjenoj socijalnoj i psihološkoj "igri" što je psiholog Berne lepo opisao u svojoj knjizi *Koju igru igraš*. Dakle, ljudski je takmičiti se sa nekim i "igrati se" igara tipa čije su ruže lepše i travnjak zeleniji, krava naprednija ili sa boljim pedigreeom. Onog momenta kad prestaje fer takmičenje i kad zavist i zloba ili mržnja podignu svoju ružnu glavu, osoba može poželeti da "komšiji crkne krava". Mržnja je, u psihološkom smislu, izraz nemoći da se u životu igra fer. To onda otvara psihološki prostor i spremnost za malignu agresiju, nasilje i destrukciju.

Zabrana činjenja zla drugima je civilizacijska zabrana i njome se vekovima štiti moralni interes čovečanstva. Biblija, na čijoj tradiciji počiva naša civilizacija, uči nas da treba da budemo *čuvari brata svojega* u svakom smislu, kao i da je i sama ideja o činjenju zla drugima greh, čak i kada nije realizovana u stvarnom svetu ili u obliku konkretne akcije.

4. POTROŠAČKI KONZUMERIZAM I KRIZA MASKULINITETA

Neoliberalizam kao ekonomski i ideološki sistem kojeg karakteriše slobodno tržište i neretko redukovanje izdataka za socijalnu, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje stanovništva, zaoštava socijalno-ekonomsku polarizaciju i proizvodi osiromašenje velikih segmenata stanovništva u mnogim zemljama. Uz to, globalizacija ostvaruje značajne ekonomske, socijalne, političke, ali i kulturalne i psihološke efekte. Konzumerističke potrebe neprestano rastu, a najširi slojevi imaju sve manje mogućnosti da ih zadovolje. I dok žene iz ekonomski neprivilegovanih slojeva u mnogim zemljama širom sveta kao alternative mirenju sa životom u bedi imaju migraciju ili vezu sa materijalno situiranim muškarcem (pa makar mu prihvati bili ilegalni), pritisak da se odgovori zahtevima rodne uloge muškarce sve snažnije gura ka kriminalnim opcijama ili pak u očajanje i reaktivno nasilje. Premda nasilje nije isključivo muška praksa, ono je čvrsto povezano sa muškim identitetom,⁶ bilo da se šifrira i dešifruje kao

---

⁶ Termin *maskulinitet* se u savremenoj sociologiji često koristi u množini ('masculinities'), budući da se govori o različitim načinima na

zaštitničko i odbrambeno, bilo kao sredstvo za postizanje i održavanje moći ili kao mehanizam za rasterećenje od nagomilanih frustracija.

Strukturalno determinisano nasilje proisteklo iz nepovoljnih društvenih i ekonomskih ishoda kao što su nezaposlenost, nesigurnost zaposlenja, smanjenje javne potrošnje, devastiranje institucija i nedostatak odbrane socijalnih temelja javnog dobra predstavlja odgovor na "nasilje" kapitalizma. Kriza kapitalizma uključuje i krizu maskuliniteta pri čemu se priroda te krize ogleda manje u ekonomskim, političkim i društvenim uslovima kapitalizma, a više u porastu potrošačke kulture u kojoj su muškarci navodno "pripitomljeni", pasivni, mekani i demasuklinirani. Prelazak iz proizvodnje robe u proizvodnju znanja u nekoj ideji potiskuje muškost, oduzima joj primat i tradicionalne preokupacije. Bahata kultura potrošnje zajedno sa marginalizovanjem proizvodnje ima za posledicu i krizu identiteta ekstremnih razmera. Muški junak modernog doba radni dan ne definiše u slici fizičkog rada u kojem muškarac upotrebljava svoju snagu da stvori potrepštine za svakodnevni život. Novi "radni" junak je sada stvoren po uzoru na slike mladih japija uz kompjutersko "zujanje" koji kreira svoj život i ciljeve preko komercijalnih kompanija, trgovanja, bogaćenja pre dvadeset i prve godine i upadljive potrošnje skupih proizvoda (McDowell, 2003). Heteroseksualni pripadnici radničke i srednje klase suočavaju se sa povećanom neizvesnošću i nesigurnošću i više nemaju lak pristup zajednicama u kojima mogu da plasiraju oblik muškosti koja se definiše u opoziciji sa ženskošću. Dosada, površnost i praznina koju širi potrošačka kultura izaziva otpor ugroženog maskuliniteta koja ne želi muškost izvaljenu na sofi uz kapučino. Ugrožena muškost traži mogućnosti za stvaranje osećanja zajedništva u kome muškarci mogu da povrate svoju muževnost i moć. Kritika savremenog konzumerizma i korporativne kulture koja nudi novi obrazac muškosti u profesionalnom i svakodnevnom životu zahteva prevazilaženje krize muškosti kroz tradicionalne oblike muške socijalnosti. Muško vezivanje u obliku personifikovane muževnosti suprotstavlja se kulturi koja se oslanja na femininost i njime se postiže kvalitet podrške i empatije muškim atributima snage protiv feminizacije. Samouvereni i drski muškarac, sa duhom anarhizma stoji nasuprot "upakovanoj" japijevskog uglađenosti.

Magnetizam izolovanog neustrašivog antiheroja (Pavićević i Simeunović - Patić, 2011) čiji se javni imidž zasniva na atrakciji kulta ličnosti je u suprotnosti sa artikulisanim demokratskim pojmom političke reforme. Magija koja se pojavljuje kao nova religija i tajno društvo otvoreno samo za muškarce, izaziva krvavi haos koji vraća instikte i lovce u društvu koje ih

---

koje se može potvrđivati muški rodni identitet, odnosno muškost, u zavisnosti od socijalnog poretka i društvenih uslova. Prema su danas razvijeni različiti oblici muškosti, mnogi autori upućuju na dominantni model maskuliniteta (koji se ponekad označava kao *hegemonički maskulinitet*) kojeg naročito karakteriše težnja ka moći, dominaciji i postignuću, agresivnost, kompetitivnost i slično. Maskulinitet se, pored ostalog, može potvrđivati i kroz različite kriminalne aktivnosti poput fudbalskog huliganizma, nasilja, pa i vršenja krivičnih dela iz domena kriminala belog okovratnika (Carrabine *et al.*, 2004: 88-89). Koncept *hegemoničkog maskuliniteta*, kao i njegov pandan - *naglašenu ženskost* (*emphasized femininity*) formuliše Connell (1987, prema: Connell, Messerschmidt, 2005) težeći da njima podcrta asimetričnu poziciju žene i muškarca u patrijarhalnom društvenom i rodnom poretku. Sveprisutno "naglašavanje ženskosti" danas se uglavnom vidi kao deo procesa svojevrzne (manje ili više banalne) retradicionalizacije rodni uloga kao odgovora na sve restriktivnije i zahtevnije tržište rada i znanja, odnosno krizu koju proizvodi neoliberalizam.

pretvorilo u gubitnike i potisnute prazne potrošače. Nasilje koje sledi nudi samouništenje i destrukciju kao odgovor. Fizičko nasilje postaje neophodan element muškosti. Sledbenici prave muškosti mogu da postanu agenti u društvu samo ako stupe u kontakt sa primarnim instiktima za konkurenciju i nasilje koji su "jedini pravi" način ispoljavanja njihovog muškog identiteta. Oličenje autoritarne muškosti i hiperindividualizma odbacuje politiku povezanu sa demokratskim pokretima, približavajući se simbolima vizijama liderstva ranog dvadesetog veka - doba fašizma. Predvodnički politički pokret, hijerarhijski organizovan kroz kruti društveni odnos na čelu sa harizmatičnim vođom kulta proglašava ga za jedinu silu koja omogućuje osporavanje kapitalizma čiji je izdanak. Kriza kapitalizma prepakovana u krizu muškosti predstavlja "otkup" muškosti kroz obećanje nasilja u interesu društvene i političke anarhije.

5. RASPAD HIJERARHIJE VREDNOSTI I KULTURA CINIZMA KAO PRETPOSTAVKE ZA PORAST NASILJA

Srbija našeg doba nalazi se, kao što znamo, u specifično komplikovanom položaju: uzdrmana je tranzicionim procesima i ekonomskom krizom, perpetuirajućim političkim promenama, pogoršanjem kolektivnog mentalnog zdravlja *grosso modo*, kao i porastom stope kriminala, pogotovo nasilnog i organizovanog (Kron, 2010). Okolnosti, unutrašnje i spoljašnje, daleko su od optimalnih, a pri svemu tome ni intelektualna ni politička elita ne nalaze se na mestu na kojem se formira geopolitika niti donose važne odluke za budućnost društva i države. Takve okolnosti, pored ostalog, dovode do promocije negativnih društvenih junaka.

Nadolazeća klima antidemokratskih pokreta i snaga spaja se sa institucionalnom i simboličkom kulturom cinizma tražeći odgovor u reakcionarnim stavovima koji pozivaju na besmisleno nasilje. Umesto okretanja kritičkom razmišljanju o ključnim društvenim problemima ona ih trivijalizuje kroz ironiju, cinizam i nasilje. Revolt nezadovoljnih nije praćen spoznajom o uzrocima njihove nevolje budući da ideološki diskursi zamagljuje značajne činjenice realnosti. Sa druge strane, transformacija javnih politika u privatizovane diskurse smisla i zadovoljstva rastače politiku u patologiju koja mobilise uznemirene identitete oko destruktivnog nasilja. Nasilje se ispoljava kao besmislena brutalnost, patološka ili maligna agresija ili indirektno kao odsustvo empatije i ravnodušnost prema ljudskoj patnji. Reprodukue se banalna reprezentacija nasilja čiji se dometi završavaju tamo gde politički komentar treba da počne. Privatizovana verzija otpora tržišnim silama samo je jedno od ispoljavanja egoističnog individualizma (očišćenog od društvenosti) svojstvenog konzumerizmu neoliberalnog projekta. Sloboda i dinamika individualnog izbora društvenu promenu okreće ka vizijama totalitarnih, a ne demokratskih borbi. Solidarnost se ostvaruje u nasilničkom činu koji poništava individualno u grupnom transu agresije bez cilja.

Otpori ekonomskoj i društvenoj represiji u odsusvu prosvete i racionalnog diskursa pokreću profašističke vizije političkog oslobođenja oslonjene na rodnu i seksističku hijerarhiju koje proističu direktno iz potrošačke kulture koju tvrde da kritikuju. Hiperkonkurencija poznog kapitalizma prelazi u hiperkonkurenciju preko fantazama nasilja u kojoj se uspostavljaju nove hijerarhije. Nasilje postaje više nego ritual kiča, ono pruža ideološki učitan kontekst kroz posebno razumevanje muškosti i njenog odnosa prema bitnim pitanjima u vezi sa subjektivnim aktima pola i politike. Nasilje se tretira kao sport; ključna komponenta koja omogućava ljudima da stupaju u međusobni kontakt preko prevazilaženja straha, bola i umora. Afirmacija žestine u iracionalnoj brutalnosti dobija ključni značaj u ponovnom povezivanju individua na primarnom nivou uz dostizanje katarze. Zadovoljstvo tela, bola i nasilja dobija glamurozni i fašistički atribut. Vizija oslobođenja kao cilj političkog delanja slavi brutalnost, represiju i mizoginiju u potpunosti promašujući zadatak ostvarivanja pravde, jednakosti i slobode. U suštini, romantizovano nasilje ne probija totalitarizam potrošačke kulture koju navodno napada već se pojavljuje kao njen direktan produkt obrušavajući se na obespomoćene pripadnike drugačijih seksualnih orijentacija, etniciteta ili klasnog statusa. Moralni bankrot kulture cinizma pojavljuje se kao generator moralne ravnodušnosti koja ne obraća pažnju na manipulacije i posledice tih manipulacija među kojima su često i različiti oblici nasilja, sadizma i destrukcije. Nihilizam, politika negacije, nezainteresovanost za ljudsko stradanje koje izaziva, ne kontroliše, već podstiče nasilje. Javni prostor se ruši i popunjava dezorijentisanim pamedmonijumom suprotstavljenih društvenih snaga koje završavaju sa mnogo mogućnosti za nasilje i malo za argumentovani socijalni dijalog (Giroux, 2001).

Nasilje omladine je simptom i rezultat socijalnog konflikta – tu, u osnovi, uglavnom nije reč o međugeneracijskom konfliktu niti striktnom klasnom sukobu, već je po sredi pre svega revolt socijalno isključenih (Del Felice, 2008). Mladi udruženi u gangove sebe doživljavaju kao nepriviligovane, potisnute na socijalnoj areni – nasilje je poslednje dostupno sredstvo da ostvare poštovanje i održe kakvo-takvo samopoštovanje. Pored toga što, udruženi u grupe, nesigurni adolescenti nedostatak ličnog identiteta i individualno osećanje nemoći zamenjuju grupnim identitetom i osećanjem snage i moći grupe, naročito ako je grupa izrazito nasilna, poput uličnih bandi ili grupa navijača (Ćurčić, 2010: 32), huligansko i nasilje bandi se može posmatrati i kao način "samoisključivanja" kojim oni koji su već socijalno isključeni održavaju poslednje stubove svog digniteta.

Nasilje je po svojoj prirodi zarazno i širi se mehanizmima socijalne infekcije. Nasilju i destruktivnosti imanentna je i tendencija zamene objekta – ukoliko se prvobitna meta izmakne, ono se može preusmeriti druge. Dugotrajna društvena kriza, naročito ona praćena oštrom ekonomskom polarizacijom i marginalizacijom čitavih društvenih slojeva može proizvesti kolektivno (auto)destruktivno raspoloženje koje se prepoznaje, pored ostalog, i po dominaciji negativnih društvenih heroja i buntovnih predvodnika čiji se antisocijalni činovi dekodiraju kao otpor frustrirajućoj stvarnosti i "socijalnoj

nepravdi". Nema potrebe reći da puka represija ne samo da nije optimalan odgovor na "huligansko nasilje", već u tom slučaju deluje izrazito kontraproduktivno. Jasno je da rešenje treba tražiti kroz kreiranje javnih politika koje će delovati na ključne faktore direktnog i strukturalnog nasilja (Del Felice, 2008) i aktiviranje čitavog niza drugih mehanizama socijalne kontrole, koji su nestali, posustali ili dramatično oslabljeni u savremenim tržišnim društvima, posebno onim koji, na svu muku, imaju i sveže iskustvo krize bezbednosti i dubokih socio-ekonomskih turbulencija.

6. EPILOG: ZABRANA NASILJA I MORALNI INTERES ČOVEČANSTVA

Događaji u istoriji čovečanstva, kako je to često isticao Freud, predstavljaju rezultat međusobnog delovanja ljudske prirode, kulturnog razvoja i onih taloga arhaičnih doživljaja opisanih u religijama i mitovima. U svoj toj složenosti koja ponekad zbunjuje, postoje dve prastare zabrane koje su tokom istorije regulisale odnose među ljudima zastupajući praktični i moralni interes čovečanstva: *tabu incesta* i *tabu ubistva*. Tabu je stariji od svake religije i od svih moralnih kodeksa i zakona. Opstanak tabua zasniva se na činjenici filogenetskog kontinuiteta u psihičkom životu ljudi i urođenim dispozicijama da se u određenim situacijama reaguje na određeni način. Postojanju i održanju tabua tokom čitave civilizacije dugujemo i opstanak čovečanstva.

Istorijski i antropološki tekstovi pamte mnoga ekscenčna kršenja tabua na koje se u određenim mikrosredinama sa specifičnim subkulturnim vrednostima i uverenjima gledalo sa odobravanjem. Ti primeri pokazuju kako ubistva iz političkih ili verskih razloga, u nekom smislu formalizovana i prenesena na kolektivni plan, mogu relativizovati tabu. Tabu ekstremnog nasilja može da prestane da bude univerzalna zabrana: iz nje je isključena grupa političkih ili verskih protivnika kao i onih koji se u ratovima, od kad je sveta i veka, zovu zajedničkim imenom "neprijatelj". Unutar određene subgrupe u ljudskoj zajednici može nastati jasno definisan "razlog" koji predstavlja socijalnu racionalizaciju, opravdanje i alibi za kršenje tabua iako je sasvim jasno da se to kršenje protivi esencijalnim interesima čovečanstva.

Situacioni relativizam tabua samo je jedan od mnogih indikativnih primera koji pruža osnovu za uverenje da događaji u istoriji čovečanstva i psihičkom životu ljudi, za razliku od prirode i njenih zakona, ne počivaju na opštim zakonima, pa se, shodno tome, ne mogu ni predvideti.

Ono što naručena i planirana ubistva (asasinacije) razlikuje od "običnih" jeste, kako se čini, prisustvo tog "crva uništenja", *destruda*, autonomnog nagona za razaranjem koji je energetski suprotstavljen *libidu*, nagonu stvaranja. Naši istorijski doprinosi asasinacijama i ubistvima iz političkih razloga, posebno kad su u pitanju figure na državnom vrhu, nisu beznačajni. Atentat na kneza Mihajla Obrenovića 29. maja 1868. godine od strane

zaverenika ostao je, kako to u istoriji često biva, *de facto* nerazjašnjen do danas, osim što znamo ko su bili neposredni izvršioc, kao i fakt da je usled svog obrazovanja i prosvetljenih ideja za napredak Srbije knez Mihajlo smetao ideološkim i političkim protivnicima, kao što je na sličan način, sto trideset pet godina kasnije, premijer moderne Srbije, dr Zoran Đinđić, smetao svojim. *Credo* unutrašnje i spoljašnje politike Kneza Mihaila je bio: "Zakon je najviša volja u Srbiji". U sledećoj istorijskoj uspomeni, zbog izuzetno surovog ubistva kralja Aleksandra Obrenovića i njegove supruge kraljice Drage Obrenović, u Majskom prevratu 1903., Srbija je u nekim inostranim diplomatskim krugovima dobila status zemlje "kraljoubice". Ubistvom poslednjeg kralja iz loze Obrenovića, ugasila se loza ove dinastije koja je, sa prekidom od 1842. do 1858. godine vladala Srbijom od 1815. godine. Sudbinu u nekoj ideji sličnu fatumu kneza Mihajla Obrenovića, koja je jednovremeno bila i loša fortuna naciona, doživeo je i premijer Srbije dr Zoran Đinđić na kojeg je atentat izvršen 12. marta 2003. godine u Beogradu. Za ubistvo premijera Đinđića, na suđenju u Beogradu koje je završeno 2007. godine, osuđeno je dvanaest pripadnika Jedinice za specijalne operacije i zemunskog kriminalnog klana na čelu sa Miloradom Ulemekom Legijom, na ukupno 348 godina zatvora. Većina reakcija na presudu svodila se na to da pravda nije zadovoljena, "jer je suđeno samo izvršiocima tehničkih radova - dok su arhitekta zločina ostale u senci" (Kron, 2007).⁷ Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal je decembra 2010. objavilo da prikuplja podatke o događajima koji su prethodili atentatu na premijera Đinđića 2003. godine čime je praktično započet prekrivični postupak u kom se istražuje politička pozadina ubistva predsednika Vlade Srbije.

Neki od navedenih primera nasilja i ubijanja iz političkih razloga pokazuju kako se tabu ubistva drastično relativizuje pod uticajem delovanja socijalnih i političkih mehanizama u konkretnoj kulturi, subkulturi ili interesnoj grupi pod određenim uslovima (Kron, 2000; Kron, 2008). Unutar neke subgrupe u ljudskoj zajednici može nastati jasno definisan "razlog" koji predstavlja socijalnu racionalizaciju, opravdanje i alibi za kršenje tabua iako je sasvim jasno da se to kršenje protivi esencijalnim interesima čovečanstva. Civilizacija se, u nekom smislu, može shvatiti i kao sistem represije koja predstavlja barijeru koja sprečava emitovanje nagonske energije u njenim nesocijalizovanim oblicima, uključujući i proboj destruktivne agresivnosti. Kada se ta civilizacijska barijera probije dolazi do kontaminacije, havarije ili čak raspada sistema, kada se stiče alibi za uništavanje društvenih i ličnih dobara, uključujući i ljudske živote. Racionalizacija na socijalnom planu ima sasvim različit sadržaj od one koja se odigrava na individualnom, intrapsihičkom planu. Završićemo ovaj fragment citatom Freuda, koji je o psihološkom sadržaju tabua i njegovim ambivalencijama i stranputicama, napisao najlepše stranice:

Čini mi se da je pitanje sudbine ljudskog roda da li će i uolikoj meri kulturnom razvoju poći za rukom da savlada prepreku života u zajednici

---

⁷ http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2007/05/070524_djindjicreax.shtml

koja je nastala zbog ljudskog nagona agresije i samouništenja. U vezi s tim izgleda da današnje vreme zaslužuje najveću pažnju.

Ljudi su sada toliko ovladali prirodnim silama da bi pomoću njih mogli sa lakoćom da se međusobno istrebe do poslednjeg. Oni to znaju. Otuda, dobrim delom, i potiču sadašnji njihov nemir, nezadovoljstvo i strahovanja.

Nadajmo se da će onaj drugi iz para "nebeskih sila", večni Eros, učiniti sve da izađe kao pobednik iz borbe sa svojim takođe besmrtnim protivnikom. Ali, ko može predvideti uspeh i ishod?

(Nelagodnosti u kulturi: 357).

7. POST SCRIPTUM

Srpsko društvo devedesetih godina prošlog veka pretrpelo je vrednosnu inverziju, koja je kao jednu od posledica imala uzdizanje negativnih heroja. Kriminalci su postali junaci i u medijima često nazivani "heroji podzemlja". Stepenu kojem je istorijski i društveni kontekst odgovoran za karakterističan profil negativnog heroja u Srbiji tog doba objašnjava se (Pavićević i Simeunović-Patić, 2011) istorijskim i etnološkim nasleđem kao i specifičnim okolnostima naše društvene krize i tranzicije.

Pretpostavka o kontinuitetu prisustva autoritarne vlasti u uslovima dezintegrisane društvene strukture uz konstataciju o tradicionalnoj sinergiji podaničke političke kulture i poslovičnog nepoverenja prema institucijama vlasti i sklonosti ka vaninstitucionalnom ostvarivanju pravde, upućuje na postojanje specifičnog simboličkog značaja buntovništva, prkosa i inata (koji se sa stanovišta društvene promene pokazao kao nefunkcionalan i štetan). Potpomognuta konkretnom spregom države i kriminala kao i neprekidnim medijskim porukama o istaknutim kriminalcima-herojima, politička elita devedesetih je prilično jednostavno promovisala novi mit i efikasno ga (zlo)upotrebila za svoje političke i ratne ciljeve. U tranzicionoj i posttraumatskoj Srbiji kriminal je postao jedan od najunosnijih zanata, *plemeniti razbojnik* socijalno poželjna figura i uzor za identifikaciju, a nasilje deo psihopatologije svakodnevnog života.

Fatalna zbivanja na teritoriji bivše Jugoslavije devedesetih godina prošlog veka uticala su na porast svesti o potrebi istraživanja i razumevanja složenog problema violentnog kriminala kao i razumevanje nasilja i njegovih relativizacija u uslovima ratova, tiranija i kriza. Četiri poruke iz anatomije ljudske destruktivnosti koje slede iz psiholoških studija o kolektivnom ponašanju u uslovima katastrofa, tiranija, ratova i kolektivnog nasilja (Kron, 2008), važne su pre svega zato što iza njih stoji ne samo značajna empirijska evidencija već i moćna teorijska podrška.

1. Dramatične makrosocijalne epizode ne nastaju usled nagomilane agresivnosti ljudi, već se začinju u glavama nosilaca političke moći kao instrument za ostvarivanje konkretnih političkih ciljeva. Faktorom ljudske

destruktivnosti može se pripisati samo pomoćna uloga u vidu olakšane spremnosti ljudi da učestvuju u kolektivnom nasilju kada političke vođe odluče da ga započnu sa jasno određenim ciljem;

2. Socijalnim turbulencijama koje vode u nasilno ili destruktivno rešavanje problema uvek prethode psihološke pripreme. Tako se, na primer, mehanizmima transmisije malignih nacionalističkih poruka generiše stanje kolektivnog narcizma među pripadnicima jedne etničke grupe koje dovode do narcističnog naduvavanja "kolektivnog ja". Narcistični *Weltanschauung* pojačava solidarnost i kohezivnost grupe što olakšava manipulisanje masama, putem apelovanja na već introjektovane narcistično-nacionalističke predrasude. Opsednutost pogrešnim emocijama može imati fatalne posledice. Grupni narcizam često, u svom ekstremnom vidu, poprima oblik fanatizma. U takvoj situaciji se pripadnicima drugih grupa (političkih, verskih, etničkih) poriče pravo na različitost, što u situacijama napetosti i doživljaja ugroženosti može dovesti do brutalnih i krvavih raspleta;

3. Epidemija nasilja kao jedan od snažnijih socijalnih stresora ugrožava mentalno zdravlje ljudi. Nezdrava klima hostilnosti i izloženost prizorima nasilja i patnji dovode do stanja egzistencijalne nesigurnosti i vitalne ugroženosti kao i do ekstremnog porasta kriminala. Česti napadi anksioznosti, paničnih stanja i akutne stresne reakcije mobilišu kognitivne i konativne mehanizme ličnosti na bekstvo iz situacije koja se doživljava kao ugrožavajuća i hendikepirajuća. To "bekstvo" često vodi u kriminalnu karijeru koja se doživljava kao adekvatan izlaz iz egzistencijalne krize u okolnostima anomije;

4. Drastičan porast nasilja najčešće izaziva frustrirajuće osećanje gubitka kontrole nad sopstvenom sudbinom i životom kod onog dela stanovništva koji ne spada ni u arhitekta, niti u protagoniste socijalne i državne politike.

Les droits de l'homme, prava čoveka i slobodu pojedinca ne garantuje samo "pravna" država već i svest, prosvetćenost i zrelost svih članova zajednice. Nužan uslov svake suštinske društvene promene jeste individualna promena u samom čoveku - u njegovom intelektualnom, moralnom i emotivnom stavu prema činjenicama socijalnog života. Društvene napetosti, politički razdori i sukobi u velikoj meri predstavljaju eksternalizaciju unutrašnjih konflikata pojedinca. Te unutrašnje napetosti čovek bi trebalo da razreši u sebi umesto što svoju neurotičnu ili psihotičnu podvojenost projektuje na socijalni plan.

Jung je pisao o tome koliko individualna opsednutost "pogrešnim" emocijama može biti zarazna za mase. U nemogućnosti da se suoči sa sopstvenim *Das Selbst* (unutrašnjim "ja") pojedinac pokušava da popravi druge ljude ili, u slučajevima ekstremne političke moći - da pokori svet. Bolesno društvo kao socijalno-psihološki fenomen predstavlja posledicu sinergičkog delovanja poremećenih pojedinaca opsednutih potrebom da druge ljude "poprave" ili redefinišu u skladu sa sopstvenim idejama

(nerealnim, precenjenim ili sumanutim) kao i da takve ideje nametnu drugima na neke od mogućih ili istorijski već viđenih načina.

U posttraumatskoj Srbiji nasilje je, za neke ljude, postalo efikasan način za postizanje različitih ciljeva, velikih ili malih: nasiljem se može steći moć, politička ili lična, eliminisati realni ili imaginarni protivnik; njime se može steći ili zadržati vlast i moć da se kontrolišu tuđi životi. Ciljevi ostvareni nasiljem po pravilu generišu novo nasilje, veće i teže, što ljude krvavih ruku uvodi u začarani krug destrukcije. Jednom srušene civilizacijske barijere, što je pretpostavka za vladavinu sile, teško je ponovo uspostaviti ali ne i nemoguće.

Život se na ovom prostoru fatalnih devedesetih godina prošlog veka odvijao po modelu patologije geta u kojem je cvetao svaki oblik kontrabande pa i trgovina ljudskim životima. Gotovo da je nepotrebno dodati da posledice toga doba osećemo i danas. Na nesreću, živimo ne samo u vremenu vladavine nasilja - verbalnog, fizičkog i mentalnog, već i u vremenu svojevrsne pohvale ludosti, lišene erazmovskog konteksta. *Tragedija je danas politika*, kako je govorio Napoleon.

Nasilje je po svojoj prirodi zarazno i širi se mehanizmima socijalne infekcije. Kada će, ako uopšte, energija razuma i stvaranja, praćena dobrom fortunom, nadvladati tanatičku i htonsku energiju razaranja, ostaje da se vidi. Završavamo ovu raspravu podsećanjem na sjajno zapažanje Margaret Mead (Mead, magazin *Redbook*, 1963): *Nijedno društvo u kome se deca podižu na predanjima o nasilju kojim je postignut cilj ne može očekivati da ona ne poveruju da se nasilje na kraju isplati.*

LITERATURA

1. Abrahamsen, D. (1967, first ed. 1960) *The Psychology of Crime*. New York: John Wiley.
2. Arent, H. (2002) *O nasilju*. Beograd: Alexandria Press, Nova srpska politička misao.
3. Bandura, A., Huston, A.C. (1961) Identification as a process of incidental learning. *Journal of Abnormal Social Psychology*, 63: 311-318.
4. Bauman, Z. (1998) *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University Press.
5. Berkovitz, L. (1962) *Aggression: A Social Psychological Analysis*. New York: McGraw Hill.
6. Berne, E. (1961) *Transactional analysis in psychotherapy*. New York: Balantine Books.
7. Bloom, R. W., Dess, N. (2003) *Evolutionary Psychology* Praeger: Westport, CT and London.
8. Brown, P., Hesketh, A. (2004) *The mismanagement of talent: Employability and jobs in the knowledge economy*. Oxford, Eng.: Oxford University Press.

9. Carrabine, E., Iganski, P., Lee, M., Plummer, K., South, N. (2004) *Criminology: A sociological introduction*. New York: Routledge.
10. Cassel, E., Bernstein, D. A. (2006) *Criminal Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Christianson, S. A. (2007) *Offenders' Memories of Violent Crimes*. New York: Wiley.
12. Connel, R.W., Messerschmidt, J.W. (2005) Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept, *Gender & Society*, 19, 6: 829-859.
13. Crowter-Dowey, C. (2007) *An Introduction to Criminology and Criminal Justice*. London: Macmillan.
14. Ćurčić, V. (2010) Nepodnošljiva lakoća (samo)uništavanja u adolescenciji, U: V. Ćurčić (ur.) *Destruktivnost i autodestruktivnost mladih*, s. 29-37. Beograd: IP "Žarko Albulj".
15. Delamont, S. (2000) The Anomalous Beasts: Hooligans and the Sociology of Education, *Sociology*, 34, 1: 95-111.
16. Del Felice, C. (2008) Youth Criminality and Urban Social Conflict in the City of Rosario, Argentina: Analysis and Proposals for Conflict Transformation, *International Journal of Conflict and Violence*, 2, 1: 72-97.
17. Egerton, M., Savage, M. (2000) Age stratification and Class Formation: A Longitudinal Study of the Social Mobility of Young Men and Women, 1971-1991. *Work, Employment and Society*, 14, 1: 23-49.
18. Feldman, P. (1997) *The psychology of crime: a social science textbook*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Ferracuti, F. (1961) *La personalita dell' omicida*. Roma: Tipografia delle mentallate.
20. Frazer, J. G. (1922, reprint 1994) *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. London: Oxford University Press.
21. Freud, S. (1920) *Beyond the Pleasure Principle*. London: Hogarth Press, 1971.
22. Freud, S. (1933) "Why War?" In: *Collected Papers V*. London: Hogarth Press, 1971.
23. Frojd, S. (1976) *Odabrana dela*. Novi Sad: Matica Srpska.
24. Giroux, H. (2001) Private Satisfactions and Public Disorders: Fight Club, Patriarchy, and the Politic of Masculine Violence, *A Journal of Composition Theory*, 21, 1: 1-31.
25. Griffin, C. (2000) Discourses of Crisis and Loss: Analysing the Boys Underachievement Debate, *Journal of Youth Studies*, 3, 2: 167-88.
26. Hollin, C. (2002, first ed. 1987) *Psychology and Crime: Introduction to Criminological Psychology*. New York: Routledge.
27. Kelly, P. (1999) Wild and tame zones: Regulating the transitions of youth at risk. *Journal of Youth Studies*, 2, 2: 193-211.
28. Kron, L. (2000) *Kajinov greh: psihološka tipologija ubica*. (Drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: "Prometej" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
29. Kron, L. (2008) *War and collective behavior: an essay on social and psychological reality*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research.

30. Kron, L. (2010) Agresija, destruktivnost, nasilje: o nužnosti prevencije i adekvatne državne reakcije. U: L. Kron (ur.) *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*, s. 7-21. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
31. Kron, L. (2011) Heroj i njegova senka: mit o antiheroju. U: Pavićević, O., Simeunović-Patić, B., *O negativnom društvenom junaku*. s. 209-264. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
32. Lipman, P. (2004) *High stakes education: Inequality, globalization, and urban school reform*. New York: RoutledgeFalmer.
33. Lorenz, K. (1970) *O agresivnosti*. Beograd: Vuk Karadžić.
34. Lunde, D.T. (1976) *Murder and Madness*. San Francisco: Book Co.
35. Mcguire, J. (2004) *Understanding Psychology and Crime: Perspectives on Theory and Action*. London: Open University Press.
36. McDowell, L. (2003) Masculine identities and low-paid work: young men in urban labour markets, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 4: 828-848.
37. Nickson, D., Korczyunski, M. (2009) Editorial: Aesthetic Labour, Emotional Labour and Masculinity, *Gender, Work and Organization*, 16, 3: 291-299.
38. Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2011) *O Negativnom društvenom junaku*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
39. Robinson, W.L. (2004) *A theory of global capitalism: Production, class, and state in a transnational world*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
40. Sennett, R. (1998) *The corrosion of character: the personal consequences of work in the new capitalism*. New York: Norton.
41. Sewell, T. (1997) *How Black boys survive modern schooling*. London: Threntam Books Limited.
42. Stor, E. (1989) *Ljudska agresivnost*. Beograd: Nolit.
43. Wertham, F. (1949) *The Show of Violence*. New York: Doubleday & Company.
44. Wilson, C. (1990) *Psihologija ubistva*. Niš: Gradina.
45. Williams III, F.P., McShane, M.D. (2004) *Criminological Theory* (fourth ed.). New Jersey: Pearson.
46. Wolfgang, M., Ferracuti, F. (1967) *The Subculture of Violence: Towards an Integrated Theory in Criminology*. London: Social Science Paperbacks.

VIOLENCE AS AN ANSWER: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL IMPLICATIONS OF CRISIS

The paper provides a multidimensional analysis of violence of young males that accompanied recent political demonstrations and meetings in Belgrade. Besides the effects of cumulative social and economic crisis that has been affecting, due to

various reasons, Serbian society for the last decades, the authors also consider some additional social and psychological determinants of escalation of violence. The violence is also contemplated as a consequence of some recent processes, first of all as an aftermath of neoliberal economic globalization that generates the crisis of identity and masculinity, as well as the reactive violence. The authors also examine the criminalization of social antagonisms and turning to undemocratic options through male violence as possible reactions to frustration.

KEY WORDS: violence / psychological factors / crisis / frustrations / masculinity / identity / democracy